

PAPER DETAILS

TITLE: AMERIKAN VAKIFLARI ÜZERINE BİR İNCELEME

AUTHORS: Ahmet İSERİ

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/638001>

AMERİKAN VAKIFLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Ahmet İŞERİ

I. GENEL OLARAK :

Bugünün büyük Amerikan vakıfları, Amerikan kapitalist sisteminin meyvalarıdır ve bu sistemin özelliklerini çeşitli şekillerde aksettirirler. Bunların örneklerine çok eskilere kadar tarihin sayfelerinde rastlandığı halde, bu vakıflar, kendilerinden önceki hayır müesseselerinden çok farklıdır. Bir çok vakıfların yaratılmasında, mistik ve dinî görüşlerin büyük rol oynamış olmasına rağmen, bugünün vakıfları lâiktirler ve çeşitli gayelerine lâiklik ilkesi hakimdir.¹

Bu vakıflar, kişilerin ve müesseselerin hükûmet denetimine en az tâbi oldukları bir devirde kurulmuşlardır. Bunların çok çeşitli, gayelerinin ve faaliyetlerinin çok değişik olması, bu serbestinin bir sonucudur. Bilhassa, yöneticilerini seçmekte, yatırımlar yapmakta ve belirtilmiş olan gayelerini uygulama alanına koymakta sahip oldukları serbesti, mümkün olan en geniş sınırları havidir.² İşte, Amerikan vakıflarının faaliyetlerini açıkça ortaya koyan ana hatların en önemlilerinden biri bu «serbesti endişesi», diğeri de «kamu yararına hizmette müessiriyet kaygısı»dır.³

Serbestileri, gerek fiilen (de facto) gerek hukuken (de iure) tamdır. Başka bir deyişle «lobi»lerin ve «konformizm»in baskısı altında bulunan bir toplum içinde Amerikan vakıfları, özgürlüğün fiilen korunmasında aslî ve vazgeçilmez bir rol oynamaktadırlar. Öyle ki, hukukî, iktisadî ve malî rejimlerinin son derece liberal ol-

¹ Joseph H. Kiger : Operating Principles of the Larger Foundations, New York 1954, s. 118.

² Kiger, s. 118.

³ Michel Pomey : Les fondations aux Etats-Unis, La Revue Administrative, (Temmuz-Ağustos) 1966, Sayı: 112, s. 360 [Kısaltması : Pomey, (I)].

ması, vakıflara bilhassa kamu otoriteleri nezdinde ve hatta kendilerini tesis eden veya yatırımlar yoluyla kaynaklarını sağlayan özel kişi, aile veya şirketlerin en kuvvetlilerine karşı bile, büyük bir bağımsızlık sağlamaktadır. Öte yandan malî güçleri vakıflara, faaliyetlerinde, bu kişi ve müesseselerin görüş ve tercihlerine daha az bağımlı kılınmalarında önemli bir katkıda bulunmaktadır.⁴

Bağımsızlıklarının bu kıskanç kuşkusunu kendi aralarında bile ortaya koyarlar. Sayılarının çokluğu, onlara, özgürlüklerinin hatta gelişmelerinin bir garantisi olarak görünür. Bu itibarla aralarından hiçbiri, en güçlüleri bile, diğerlerini ortadan kaldırmayı veya kendi bünyesinde eritmeyi kat'iyen arzulamaz. Her birinin kendi örgütü, kendi programı, kendi kaynakları, genellikle ailevî ve kişisel olan kendine özgü karakteri vardır. Bunun sonucu olarak, çok büyük vakıfların giriştiği çok geniş çaptaki faaliyetler dışında, Amerikan vakıfları arasında, bazı sorunların çözümüne yönelmiş görüşmeler, bilgi mübadeleleri ve temaslar oldukça nadirdir.⁵

Kamu yararına hizmette müessiriyet kuşkuları, en azından büyük vakıflar için, yenilik yaratma hususundaki imtiyazlı rollerine verilen ve gittikçe artan önem nisbetinde kendini göstermektedir.⁶ Bugünkü vakıfların çoğunluğu, eski vakıflardan, gayelerinin pal-yatif olmaktan ziyade, önleyici, ortadan kaldırıcı olması hususunda ayrılırlar. Statükoyu muhafaza etmektense, çeşitli sorunların temeline inip önceden tedbir alma yolunu tercih ederek, ihtisaslaşma, derinliğine ve uzun vadeli araştırma fikriyle hareket etmektedirler. Bu pragmatik görüş, yeni vakıfların olduğu kadar, kapitalist sistemin kaynağında da mevcuttur.⁷

Bu görüşten hareketle, vakıfların büyük bir çoğunluğunun Amerikan sosyal hayatının finansman ve pratik ihtiyaçları için (örneğin eğitim, sağlık ilmi araştırma gibi) yeri doldurulmaz önemli bir katkıda bulunmağa devam ettikleri bir sırada, Ford, Carnegie, Rockefeller gibi, aralarından en büyük ve en önemlileri gittikçe günlük işlerden ziyade (örneğin cihazlanma ve işleme masrafları gibi), gerek bu zamana kadar ihmal edilmiş yeni alanlarda (ör-

⁴ Pomey, (I), s. 360.

⁵ Pomey, (I), s. 360; bununla beraber, vakıflar arasında işbirliğinin gerçekleştirilmesi yolunda teşebbüs ve çalışmalar gittikçe artmaktadır (Bu konuda geniş bilgi için bkz. F. Emerson Andrews: Philanthropic Foundations, New York 1956, Reprinted 1963, s. 340-342).

⁶ Pomey, (I), s. 360.

⁷ Kiger, s. 118-119.

neğin sosyal bilimler, san'at kültür, çalışma projeleri, deney gibi) gerekse teşebbüsü harekete geçirdikten sonra yeni ve el değmemiş alanlara geçmek üzere nöbeti devretmeğe matuf olsa bile, öncü (yol açıcı, başarı hazırlayıcı) gayelere yönelmişlerdir.⁸

Kendilerine yöneltilen bütün tenkit ve ithamlara⁹ ve hatta yaptıkları hayrî giderlerin toplamı, yapılan bütün hayır işleri giderlerinin sadece % 9,4'unu teşkil etmesine rağmen,¹⁰ vakıflar, XX nci

⁸ Pomey, s. 360.

⁹ Örneğin, hükümetin bütün hayır işlerini ele almasının mümkün ve doğru olduğunu, başka bir deyişle, hükümetin tek vakıf olarak kalmasını isteyen fikir cereyanları yanında; vakıflar, haiz oldukları hareket serbestisi sayesinde, kendilerinin de bir parçası oldukları toplumu, bu toplumun müesseselerini ve fertlerini yönetmeğe yahut muayyen yollara yöneltmeğe teşebbüs etmekle ve hatta daha da ileri gidilerek, bir nesilde Amerika'yı sağa, sonraki nesilde ise sola kaydırmağa çalışmakla itham ve tenkit edilmektedirler (Bu konulardaki tartışmalar için bkz. Kiger, s. 114 vd.).

Bu tenkit ve ithamların yanında, son elli yıl içinde, vakıflar ayrıca Parlâmento araştırmalarına da hedef olmuşlardır: Başlıca büyük araştırmaların ilki 1915'te Senatör Frank P. Walsh başkanlığında Senato Sınai İlişkiler Komisyonu tarafından yapılmıştır. Kongre, bu Komisyonun tavsiyelerini takiben hiç bir karar almadı; zira burada ifade edilen endişelerin çoğu asılsız çıktı.

Diğer büyük araştırma, 1952'de Meclis'in özel komitesi (Select 'Cox' Committee) tarafından yapılmıştır: Bu komite, yukarıda da belirttiğimiz gibi, vakıflar aleyhinde çok sık yapılan ve büyük önemle üzerinde durulan, vakıfların A.B.D.'nde mevcut olan şekliyle, kapitalizmi kötüleyip, zayıflatmak, Marksizmi geliştirmek amacıyla kişilere, organizasyonlara ve projelere yardım ettiği onları desteklediği tenkitlerini araştırdı.

Komite nihai kararında, genel olarak vakıfların durumunun iyiliğine inandığını, bazı sızmaların bulunduğunu, verilen hükümlerin hatalı olduğunu, fakat bu hataların çoğunun kararların verildiği sırada gerçekleri bilmeden yapıldığına da inandığını belirtmiştir.

1954'te, Meclisin Vergiden Muaf Vakıflar Hakkında Özel Tahkikat Komitesi (Reece), aynı konuda, 1952 araştırmasının tam aksi bir sonuca varmıştır. (Bütün bu konularda geniş bilgi için bkz. Andrews, s. 342 vd). Ayrıca 1962'de de Patman araştırması yapılmıştır (Pomey, (I), s. 361).

¹⁰ Hayrî gayelere kişiler tarafından yapılan yıllık teberrular toplamı 1968'de 15 milyar 825 milyon dolara erişmiş olup, bunun 1 milyar 500 milyon dolarını, yani % 9,4'ünü vakıflar, 925 milyon dolarını, yani % 5,7'sini işletmeler, 1 milyar 300 milyon dolarını, yani % 8,9'unu hayrî gayeli vasiyetler, 12 milyar 100 milyonunu, yani % 76'sını fertler (ki bunun % 50'ye yakını dinî gayelere tahsis edilmekte) gerçekleştirmektedirler (kaynak : Amerikan Association of Fund-Raising Counsel. Inc., New York, N. Y., Giving USA. Statistical Abstract of the United States, 90th Annual Edition, 1969, s. 305, No. 449'dan).

Asır Amerikan yaşantısında en önemli rol oynayan sosyal ve kültürel güçlerden biri olmuştur.¹¹ Hollis'e göre,¹² vakıflar, en fazla etkili güçlerden biri olarak, kilise, okullar ve devletten hemen sonra gelmektedirler.

II. VAKFIN TANIMI :

Vakıf, sosyal, eğitimsel, yardımsal, dinsel ya da toplumun genel iyiliğine hizmet eden diğer faaliyetleri sürdürmek veya bunlara yardım etmek amacıyla kurulmuş, kendi mütevellileri ya da yöneticileri tarafından idare edilen, hükûmet ve idarenin dışında, kendine ait belli bir fonu bulunan, kâr amacı gütmeyen bir kurumdur.¹³

Hukuk açısından *Justice Gray*'in¹⁴ klâsik tanımına göre ise : «Hukuk yönünden vakıf, mevzu kanunlara uygun bir şekilde, belirsiz ya da sınırsız sayıda kişilere dinsel ya da eğitimsel faydalar sağlamak, onların nesnel varlıklarını hastalık, ızdırap ya da baskının tesirlerinden kurtarmak, ya da onların hayata intibak etmelerini kolaylaştırmak veya kamusal binalar yapmak, hizmetler görmek ya da başka suretlerde aslında hükûmetin görevi olan işlerde ona düşen külfeti azaltmak amacıyla yapılmış bir bağışlama suretinde» daha belirli bir şekilde tanımlanabilir.

İsim kesin ve değişmez değildir. Vakıflar, çok çeşitli isimler altında belirmişlerdir : Örneğin, Rockefeller Vakfı *Foundation* olduğu halde, Carnegie Corporation'dır ; Smithsonian Institution'dır; Duke Endowment'tır; Commonwealth Fund'dır.¹⁵

Önemli olan şudur ki, tutulan ve itibarlı bir ad olan *Foundation* (vakıf), aslında hiç de bu ismi kullanmaya hakları olmayan ve yukarıdaki tanımların tamamen dışında kalan pek çok kurum tarafından da benimsenmiş, ad olarak alınmıştır. Bu kurumlar arasında belirli bir fondan yardım dağıtacak yerde, sermaye ve kârlarını düşünüp bunu artırma savaşında olan kurumlar, ticaret şir-

¹¹ Kiger, s. 113.

¹² Kiger, s. 113.

¹³ Andrews, s. 11.

¹⁴ Andrews, s. 11'den.

¹⁵ Diğer bazı adlar için bkz. Andrews, s. 12.

ketleri, baskı grupları ve hatta bir takım kanun dışı kazançlar peşinde koşan kurum ve kuruluşlar dahi vardır.¹⁶

Bir diğer büyük vakıf grubu vardır ki, bunlar da vakıf kavramının dışında kalırlar; çünkü bu grupta yer alan vakıfların, ayrı idare organları ve hukukî bütünlükleri mevcut değildir. Bunların tipik örnekleri, kollej ve üniversitelerde, kiliseler veya bunlara benzer kuruluşlarda, asıl bağlı bulundukları kuruluşun (kollej, üniversite, kilse gibi) mütevellileri tarafından yönetilen yardım fonlarıdır. Kollejlerdeki bu çeşit kuruluşlar genellikle birisinin hatırasına burs tesisi, belirli bir bilimsel alanda bir profesörlük ihdası, bir kütüphane koleksiyonu yapılması, bir özel departmanın veya bir araştırma projesinin ihdası gibi şekiller altında ortaya çıkar. Kilise de ise, böyle bir fonun kullanılma yeri, yoksulların gözetilmesi, dinsel eğitim yapılması, binanın bakımı, misyonerlerin desteklenmesi gibi çok değişik dinsel amaçlarla ilgili çeşitli işler olabilir.¹⁷

Yukarıdaki tanıma uygun vakfın cedleri, ülkenin tarihsel başlangıç yıllarında görülmüş sınırlı amaçları olan genellikle hayrî gayelere tahsis edilmiş fonlardan ibaretti. Fakat vakıf teriminin özüne girip, onun Amerikan anlayışı içinde ayrı ve özel bir yeri olmasını sağlayan asıl unsur, muhakkakki, *çok geniş hareket özgürlüğü ve insanlığın refahına olan ilgidir*.¹⁸ Bir kaç istisnanın dışında bu tür kuruluşlar yalnız Birleşik Amerika'da doğmuş, gelişmiş ve aşağı yukarı hepsi son yetmiş yılın içinde oluşarak, bugün sayıları yirmi bine yaklaşmıştır. Aşağıdaki tabloda bu gelişimin seyri daha iyi görülebilir.

¹⁶ Ticari gayelerle çalışan ve fakat Foundation adını kullanan kuruluşlara örnek olmak üzere, Şapka Araştırma Vakfı (Hat Research Foundation) gösterilebilir. Bu vakıf, aslında şapka endüstrisi tarafından erkekler arasında şapkasız gezme salgınına durdurmak gayesiyle kurulmuş bir organizasyondur.

Bir diğer örnek, Milli Çocuklar Günü Vakfı'nın (National Kids Day Foundation), kalem ve benzeri şeyleri yollamak, postalamak suretiyle halktan 3.978.000 dolar topladığı, fakat bunun ancak 302.000 dolarını daha önce ilân ettiği gayelere uygun şekilde harcayıp gerisini iç ettiği, 1953'te müşterek bir yasama komitesi huzurunda yapılan soruşturmalar sonucunda anlaşılmıştır. Bu vakıf, Kaliforniya Başsavcısının baskısı ile nihayet faaliyetini durdurmuştur (Bkz. Andrews, s. 12).

¹⁷ Andrews, s. 12-13.

¹⁸ Andrews, s. 13.

Onar Yıllık Devrelerde Vakıfların Kuruluş Gelişimi ¹⁹

10'ar yıllık devrelerde	Vakıflar		Varlıklarına göre					
	Toplam	Yüzde	10.000.000 dolardan fazla		1.000.000 ilâ 9.999.999 dolar		1.000.000 dolardan az	
			Miktar	Yüzde	Miktar	Yüzde	Miktar	Yüzde
Toplam	6.745	100	236	100	1.210	100	5.299	100
1900'den önce	26	(Z)	1	(Z)	13	1	12	(Z)
1900-1909	18	(Z)	7	3	7	(Z)	4	(Z)
1910-1919	76	1	18	8	33	3	25	(Z)
1920-1929	177	3	32	14	80	7	65	1
1930-1939	294	4	52	22	108	9	134	3
1940-1949	1.583	24	69	29	369	20	1.145	22
1950-1959	3817	57	48	20	506	42	3.263	62
1960 ¹	754	11	9	4	94	8	651	12

(z) % 0.5 nispeti dikkate alınmamıştır.

(1) Son yıllardaki kısmi kayıtlara göre.

Not: Varlığı 200.000 dolardan az olan 10.500 vakfın kuruluş seyrine yer verilmemiştir.

III. TARİHÇE :

İç Harpten önce Benjamin Franklin ve Stephen Girard gibi birkaç Amerika'lı vakıflar kurdu; fakat bunlar, tasavvurları, büyüklükleri ve faaliyet alanları itibariyle sınırlı idiler. Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçek değeri haiz ilk vakıf James Smithson adında bir İngiliz tarafından 1846 yılında kurulmuştur. Smithson 508.000 doları «bilginin artması ve yayılması» için vermişti. Bugün dahi büyük bir sosyal ve eğitimsel fonksiyon ifa etmektedir. Hiç kimse XIX uncu asır başlarında neden bir İngiliz'in, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu kadar büyük kudrette bir hayır müessesesi kurduğunu sarîh ve tatminkâr bir şekilde izah edememiştir.²⁰

XX nci asır Amerikası'nda, büyük vakıfların öncüleri, İç Harp'ten sonra kurulmuştur. Felâkete sürüklenmiş Güney'in durumuna

¹⁹ Kaynak : The Foundation Library Center : The Foundation Directory, Edition 3, New York 1967, Statistical, s. 306, No. 453.

²⁰ Kiger, s. 19-20.

karşı olan derin endişe ve ilginin doğurduğu Slater ve Peabody Funds, XX. asrın büyük Amerikan vakıfları ile aynı fikirlerden mülhemdir. Bunları daha sonraki vakıflarla mukayese ederken *Leonard P. Ayres*²¹ şöyle demektedir :

«Bu millî hayır müesseselerinin kendi başlarına bir sınıf teşkil etmelerinin en az dört nedeni vardır : Bir kere servetleri milyonlarca dolardır... İkincisi, her birinde, teberruda bulunan, dinî veya kilise ile ilgili hiç bir şart koşmamıştır. Üçüncü dikkate değer fark, her bir vakfın faaliyet alanının, mahallî veya bölgesel olmaktan ziyade, millî veya dünya çapında oluşudur. Dördüncüsü, bunların hepsinde vakfın yönetimini düzenleyen şartların karakter itibarıyla genel oluşu ve şartlar değiştikçe müstakbel tadillerinin mümkün kılınmasıdır».

Görülüyor ki, Amerika'da ilk defa olarak vakıflar büyük sermayelerle kurulmuşlardır. Bu vakıfların kurulmasında ve yönetiminde dinî veya kiliseye ait şartlara hiç yer verilmemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, İç Harbi mütaakip hızlı servet birikiminin büyük vakıfları kurma imkânına yol açtığı doğrudur.²²

XX nci asrın başlarında Amerikan vakıflarının hızla artmasının başlıca nedenlerini araştırırken *Abraham Flexner*,²³ Slater ve Peabody'yi harekete getiren fakir düşmüş Güney'in refahına olan ilgiyi katalitik faktör olarak almaktadır. Keza, ilk hayrî yardımlar vakıfların doğuşunda önemli rol oynamışlar; çünkü bağışlara bir model teşkil etmişlerdir.²⁴ Eğer Güney'in refahına olan ilgi, bu vakıfların doğuşunda katalitik faktör olarak nitelendirilebilirse, yayılmalarını sağlayan Carnegie'dir.²⁵

Andrew Carnegie canlı bir şahsiyet, devrinin en zengin simalarından biri ve dolayısıyla diğer servet sahibi kimseler tarafından dinlenebilecek bir insandı.²⁶ Bundan başka bu dinamik İskoçyalı

²¹ *Leonard P. Ayres* : Seven Great Foundations, New York 1911, s. 11-12 (Kiger, s. 20'den).

²² Kiger, s. 20-21.

²³ *Abraham Flexner* : Fund and Foundation, New York 1952, s. 1-65 (Kiger, s. 21'den).

²⁴ Kiger, s. 21 ve aynı sahife dn. 2'de anılan diğer müelliflerin eserlerine bkz.

²⁵ Kiger, s. 21.

²⁶ *Shelby M. Harrison - F. Emerson Andrews* : Amerikan Foundations for Social Welfare, New York 1946, s. 20-21 (Kiger, s. 22'den). *Sallı S. Sungur* : (Amerika 1966, tefrika No. 25; Vakıflar ve hisse senetleri dünyası, Yeni Gazete, 14 Ekim 1966) Carnegie'nin başka bir cephesini açıklamaktadır: «Carnegie'yi yetişen her Amerikalı, daima saygı ile anar. Pek çok

kabiliyetli bir insandı da. Yayınladığı iki yazının²⁷ temel önermesi, cari sosyal-politik-ekonomik sistemin gittikçe artan sayıda insanı hayatlarında iyi şeylerle teçhiz ettiği fikri idi. Bununla beraber, bu sistemde az sayıdaki kimselerin elindeki büyük servetlerin miktarı gittikçe artmakta idi. *Carnegie*, bu aşırı derecede zengin insanların servetleri ile, üç şeyden birini yapabileceklerini düşündü: Serveti mirasçılara bırakmak, ölümünde hayrî maksatlarla kullanılmak üzere bırakmak, sağlığında hayır işlerinde kullanılmak üzere bırakmak. İlk ikisini, denenip kusurlu bulunduğu için reddetti. Sadece üçüncü yolun büyük servet sahiplerine, servetin akılcı kullanılması için gerekli imkânı sağladığı sonucuna vardı. 1901'de çelik hisselerini sattığında gerçekten işe girişti ve üç yüz milyon doları dağıtmağa başladı. On yıllık bir dağıtımdan sonra, geride yüz elli milyon dolar kaldı. Onun üzerine Carnegie 1911'de New York'ta Carnegie Corporation'ı kurdu; bu müessese, Carnegie'nin daha önce kurduğu vakıflardan, başlıca hedefi bilgiyi geliştirmek ve yaymak olan gayesinin sınırsızlığı ile ayrılıyordu.²⁸

Bu arada, John D. Rockefeller, Carnegie'ye insanî görüşleri hakkında çok methiyeli bir mektup yazdı, hareketlerini tasvip ettiğini bildirdi²⁹ ve hemen hemen onun ile aynı hızda vakıflar kurmağa başladı.³⁰ Diğer bazı kişiler de harekete getirilmişti: Mrs. Russell Sage, 1907'de kocasının adını taşıyan vakfı kurdu.³¹ Bir müddet sonra Harkness Ailesi'nin cömertliği sayesinde Common-

Amerikalı, Carnegie'nin gerçek yönünü akıllarına getirmezler bile. Aslında, Carnegie, Amerikalılara 'Sırf bu adamın kötülükleri ile mücadele etmek üzere, ilk sendikalar kurulmuş, işçiler teşkilatlanmış, Amerika'da sanayi işçileri ile patronlar arasındaki ilişkiler, adeta bir devir değişikliği yapmıştır' dedirten, kovduğu işçilerin üzerine ateş açtıran, çeşitli vergi kaçaklıkları yapmış insandır. Ama, vakıfları sayesinde geride, iyi bir isim bırakmıştır» demektedir.

²⁷ *Triumphant Democracy* (Muzaffer Demokrasi) (1886); *The Gospel of Wealth* (Servetin İncili) (1889) da yayımlanmıştır.

²⁸ **Robert M. Lester** : *Forty Years of Carnegie Giving*, New York 1941, s. 57, (Kiger, s. 22'den).

²⁹ **Frederick P. Keppel** : *The Foundation*, Amerikan Life, New York 1930, s. 20 (Kiger, s. 22'den).

³⁰ 1901'de Rockefeller Institute for Medical Research (Rockefeller Tıbbi Araştırma Enstitüsü), 1903'te General Education Board (Genel Eğitim Vakfı) ve 1913'te Rockefeller Foundation (Rockefeller Vakfı) kuruldu. Kiger, s. 22. Sonuncu vakfın vakıf senedi için bkz. **M. M. Chambers** : *Charters of Philanthropies*, New York 1948, s. 189.

³¹ Bu vakfın, vakıf senedi için bkz. **Chambers**, s. 206 vd.

wealth Fund doğdu.³² Bunu takip eden otuz yılda gittikçe artan sayıda büyük vakıflar teşekkül etti. Bugün halen Amerika'da on yedi binden fazla vakıf mevcuttur.³³

Bu hareketleri acaba hangi saik veya prensip teşvik etmiştir? Bu konudaki fikirler değişiktir. *Harold C. Coffman*,³⁴ tek bir izah şekli olamayacağını ileri sürmektedir. Ona göre vakıflar, kapitalist sistemin gelişmesi, servetlerin hızla birikimi ve zengin kişilerin fikirleri gibi çeşitli iç ve dış kuvvetlerin karşılıklı tesirlerinden doğmuştur. Bununla beraber, vakıfların doğuşunu geniş ölçüde ekonomik faktörlerin zorladığını da ima etmektedir.

*Edwin R. Embree*³⁵ ise, büyük meblâğları akıllıca dağıtmadaki güçlükten doğan pratik sebepler üzerinde durmaktadır. Çok zengin bir insanın bunu şahsen yapamayacağına işaret ediyor. Bu fikir doğrudur, zira servet en basit şekilde dağıtılsa, yani doğrudan doğruya muhtaç kimselere verilse dahi, profesyonel dilenciler sorunu kendini gösterecektir. Bu sebeple buğdayı samandan ayırabilecek ve akıllıca yapılacak bir hayır işinde yetkili merci olarak hareket edecek bir organizasyonun mevcudiyetine lüzum hasıl oldu.

1930'da *Eduard C. Lindeman*³⁶ vakıfları şöyle tasvir ederek, kapitalizm ve kâr sorunu üzerinde durmuştur: «... (vakıflar) ekonomik gelişmemizin sonraki ve parçalayıcı, dağıtıcı devresinin belirtileridir. Bunların varlığı, bir kere sanayiciler, maliyeciler ve spekülâtörler tarafından biriktirilen aşırı derecedeki servete, yeniden yatırım için ihtiyaç duyulmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. İkinci olarak vakıfların doğuşu, büyük servetleri biriktiren kimselerin sosyal şuurluluk duymağa başladıkları veya daha az nazik bir ifade kullanılırsa, suçluluk duygusunun başladığını göstermektedir.

Lindeman sonraki cümlelerinde vakıf kurucularını istemeye istemeye methetmekte ise de, ayrıca vakıfların sosyal hayata sokulmuş kaba ferdiyetçiliğin sonucu olduğunu ve bunları kuran

³² Bu vakfın, vakıf senedi için bkz. *Chambers*, s. 93 vd.

³³ Yukarıda s. 280 ve aşağıda s. 288'deki tablolara bkz.

³⁴ *Harold C. Coffman*: *American Foundations: A Study of Their Role in the Child Welfare Movement*, New York 1936, s. 15-16 (*Kiger*, s. 23'den).

³⁵ *Edwin R. Embree*: «The Business of Giving Away Money», *Harper's Magazine*, vol. 161, August 1930, s. 320-321 (*Kiger*, s. 23'den).

³⁶ *Eduard C. Lindeman*: *Wealth and Culture*, New York 1936 (*Kiger*, s. 23'ten).

kimselerin, biriktirdikleri servetin yeniden dağılımının kontrolüne muktedir olmak istediklerini belirtmektedir.³⁷

Bu bencillik iddiası zamanımızda daha da artmıştır. Bunun yeniden ortaya çıkışının başlıca nedeni, 1940'larda kabul edilen çeşitli vergi kanunlarından ileri gelmektedir. Bu kanunlar gelir ve kurumlar vergisi nisbetlerini yükseltmiş fakat hayrî gayeli yardımlar için muafiyet hükümleri koymuştur. Böylece hayrî yardımları, teşebbüsler için vergi yönünden çok cazip hale getirmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana birçok vakıfların kuruluşu bu sebebe atfedilmiştir.³⁸

Aksi bir görüş, büyük vakıfların kuruluşunda idealist, yarı dinî saik veya prensibi savunmaktadır. Herkesçe duyulma veya ismini ebedî kılmak arzularının işin içine girebileceği kabul edilmektedir.³⁹

Büyük vakıfların kuruluşunu ekonomik kuvvetlere, suçluluk hissi gibi sebeblere atfeden fikirler, vakıfların çok sayıda kuruldukları zamandaki anlayışı görmezlikten gelmektedir: 1940'lardan önce Amerika Birleşik Devletleri'nin vergi kanunları büyük vakıfların kuruluşunu teşvik eden hükümler ihtiva etmiyordu. Bundan başka, hiç olmazsa 1930 iktisadî krizine kadar Amerikan kapitalist sistemi hakkında nispeten az şüphe vardı. Bu sistem, sadece ekonomik bir kavramdan ibaret değildir; aksine mistik bir bütün teşkil eden ahlâkî, sosyal ve politik değerleri kapsamaktadır. Bu sistemin ayrıntılarına girmeksizin, geçmişte ve zamanımızda büyük çapta ve kuvvetle benimsenen iki ahlâkî inanışa işaret edeceğiz: Bir kere, fertlerin mümkün olduğu kadar çok servet biriktirmeleri ahlâken caizdir; ikinci olarak bu birikmiş serveti istedikleri gibi kullanmaları ahlâken haklarıdır.⁴⁰

Bu itibarla, bu vakıflar, ekonomik aynı zamanda politik ve sosyal kudreti transfer etmeğe teşebbüs eden uzak görüşlü insanların Makyavelvari buluşu olarak telâkki edilmedikçe bunların kuruluşu, zorlayıcı ekonomik veya politik sebebe bağlanamaz. Şu sorulabilir: Serveti kime ve hangi maksatla transfer etmeğe teşebbüs ediyorlardı? Şüphesiz vakıf kuranların çocuklarından halen mütevellî heyetlerinde (vakıf yönetim organı) bulunanlar vardır; fakat çoğunun çocukları da bulunmadığından, bu tatminkâr bir

³⁷ Kiger, s. 23-24.

³⁸ Kiger, s. 24.

³⁹ Kiger, s. 24.

⁴⁰ Kiger, s. 24-25.

cevap teşkil etmemektedir. Bundan başka, vakıf kuranların çocuklarının mütevellî heyetinde bulunduğu bir çok hallerde, bunlar oyların çoğunluğuna da sahip değildirlir.⁴¹

1940'larda vergi kanunlarının kabulünün vakıfların gelişmesine olan etkileri muhtemelen abartılmıştır. Şüphesiz servet, zaruretler (ihtiyaçlar) tarafından tahrik edilirse, kendisini ebedî kılmaya, insanî ve hayrî gayelere tahsis edilmekten daha elverişli vasıtalar bulabilir.⁴²

Kiger'e göre⁴³, Amerikan vakıfları, kapitalist sistemin birer sonucu olup, bu sistem, Avrupa'dakinin aksine, hayır faaliyetlerini, kilise veya devletin tekeline bırakmamıştır. Amerikan vakıflarının ortaya çıkış nedeni, insanlığın lâik refahı hakkındaki endişelerdir.

IV. VAKIF TİPLERİ :

Vakıfları «hukukî yapıları» na, «malvarlıkları ve yaptıkları yardımlar»a, «faaliyet şekilleri ve alanları» na ve «gayeleri» ne göre çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür :

A. Hukukî Yapılarına Göre:

Vakıflar, hukukî yapıları itibariyle, genellikle «Incorporated», «Trust», «Vasiyetnameye bağlı trust» ve «hem trust hem de incorporated» şeklinde kurulmaktadırlar.

Hangi hukukî şekilde olursa olsun, teknik yönden vakıf kurmak son derece basit bir iştir. Örneğin, vakıf «trust» şeklinde kurulmak isteniyorsa, vâkıfın sadece iradesini hukukî bir şekil altında beyan etmesi kâfidir. Şayet vakıf «corporation» şeklinde kurulmak isteniyorsa, bu takdirde «incorporation» vakfı ile ilgili beyanname ve belgelerin Devlet Başkanlığına (Secretary of State) takdim edilmesi lâzımdır. Bu belgelerin Bakanlığa verilmesi ile vakıf kurulmuş olur.

Ancak corporation şeklinde kurulmuş bir vakıf ile trust şeklinde kurulmuş bir vakıf arasında önemli bir fark vardır : Birincisi tüzel kişiliğe sahip olduğu halde, ikincisi değildir.⁴⁴

⁴¹ *Kiger*, s. 25.

⁴² *Kiger*, s. 25.

⁴³ *Kiger*, s. 25.

⁴⁴ *Pomey*, (I), s. 359.

B. Malvarlıkları ve Yaptıkları Yardımlara Göre:⁴⁵

Vakıflar, sahip oldukları malvarlıkları ve yaptıkları yardımlara göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadırlar :

1) Büyük Vakıflar :

Bunlar malvarlığı on milyon doların üstünde olan vakıflardır. Bu kategoriye en başta 3 milyar dolar varlığı ile Ford, 832 milyon dolar ile Rockefeller, 478 milyon dolar ile Duke Endowment, 238 milyon dolar ile New-York Carnegie gibi vakıflar teşkil etmektedir.

Sayıları 237 olan bu vakıfların malvarlıkları toplamı, 15 milyar dolar civarındadır ve yaptıkları yardımlar da yıllık 762 milyondur.

2) Orta Vakıflar :

Bu vakıflar varlığı bir milyon ile on milyon dolar arasında ve yıllık yardımları elli bin doların üstünde olan vakıflardır.

Bunların sayıları 1227 olup, toplam malvarlıkları üç buçuk milyar doların üstünde ve yıllık yardımları toplamı iki yüz otuz dört milyon dolardır.

3) Küçük Vakıflar :

Bu vakıflar, varlığı iki yüz binden bir milyon dolara kadar olan ve yıllık yardımları on bin dolar ile elli bin dolar arasında değişen vakıflardır.

Sayıları 5339 olup, malvarlıkları toplamı bir milyar dört yüz milyon civarında olup, yardımları iki yüz onaltı milyon dolardır.

4) Pek Küçük Vakıflar :

Varlığı iki yüz bin ve yıllık yardımları on bin dolardan aşağı olan vakıflardır. Bunların sayısı 10.500'dür.

Amerika'da vakıf deyince ilk akla gelen ilk üç kategoriye teşkil eden vakıflardır. Fakat bunların içinde de en önemlileri, görüldüğü gibi büyük vakıflardır.

Bu üç kategoriye giren vakıfların malvarlıkları toplamı yirmi milyar dolar civarında olup, bunun dörtte üçü büyük vakıflarda toplanmıştır.

⁴⁵ Statistical..., s. 306, No. 451 ve 452'deki tablolar.

Yukarıda rakamlara dayanılarak yapılan ayırım kesin ve değişmez değildir. Örneğin, Ford Vakfı, 1965'te sadece senfoni orkestraları için 85 milyon dolarlık bir bağışta bulunmuştur.⁴⁶ Öte yandan Ford Vakfı, memleketimizde de, Fen Lisesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Bilim Merkezi Vakfı gibi kuruluşlara da yardımlar da bulunmuştur. Yine aynı vakıf, Türk Eğitim Vakfı'nın ilk yıllarında büro ve personel masraflarından doğan yükünü hafifletmek ve ayrıca eğitim araştırmalarında kullanılmak üzere üç yıllık bağış programı gereğince 92.000 dolarlık bağış yapmıştır ve 1970-75 yılları içinde de 78.000 dolar daha bağış yapmayı kabul etmiştir.⁴⁷

C) Faaliyet Şekil ve Alanlarına Göre:

Vakıfların en büyük ve en önemli faaliyetleri geleneksel alanlarda toplanmaktadır: Eğitim, sağlık, tıp, din, sosyal refah, ilmi ve teknik araştırma gibi.

Bu geleneksel faaliyetler yanında vakıflar yeni sektörlerde de faaliyet göstermeğe ve her gün yeni alanlar bulmağa çalışmaktadırlar: Milletlerarası ilişkiler, beşerî münasebetler, san'at ve kültür, sosyal bilimler gibi. Örneğin, Ford Vakfı'nın faaliyet programında dördüncü sırada yer alan san'at ve beşerî münasebetler sektörü, 1965'te birden bire eğitim sektöründen sonra ikinci sırada yer almıştır.⁴⁸

Vakıflar bu faaliyetlerini, genellikle yöresel plânda; en önemlileri ise ulusal ve uluslararası alanda gösterirler.⁴⁹

Bazı vakıflar, vakfın gayesi ile ilgili olarak bizzat faaliyette bulunurlar ve programlarını kendileri yürütürler. Bu tip vakıflara «operating foundations» denir. Bazıları ise, vakfın gayesi ile ilgili fertlere veya daha çok teşekkül ve müesseselere teberruda bulunmakla yetinirler. Bunlara da «grants making foundations» denmektedir.⁵⁰ Ford ve Rockefeller gibi büyük vakıflar bu iki usulü hem ulusal hem de uluslararası alanda birlikte uygulamaktadırlar.

⁴⁶ Pomey, (I), s. 357.

⁴⁷ Türk Eğitim Vakfı Yönetim Kurulu Raporu, İstanbul 1970, s. 5-6.

⁴⁸ Pomey, (I), s. 358.

⁴⁹ Pomey, (I), s. 358.

⁵⁰ Pomey, (I), s. 358.

Vakıfların Faaliyet Alanlarına Göre Yaptıkları Tahsisler⁵¹
(Milyon dolar olarak)

Faaliyet alanları	Toplam		237 büyük vakıf ¹		1.227 orta vakıf ²		5.339 küçük vakıf ³		10.500 çok küçük vakıf ⁴	
	Mik-tar	%	Mik-tar	%	Mik-tar	%	Mik-tar	%	Mik-tar	%
Teberrular toplamı	1.244	100	762	61	234	19	216	17	32	3
Eğitim	418	34	282	37	77	33	52	24	7	21
Sosyal refah (Welfare)	196	16	76	10	54	23	58	27	8	25
Uluslararası faaliyetler	170	14	100	21	5	2	4	2	1	3
Sağlık	167	13	84	11	42	18	37	17	4	12
Bilim	120	10	99	13	16	7	4	2	1	2
Din	107	9	23	3	21	9	52	24	11	33
Beşerî münasebetler	67	5	38	5	19	8	9	4	1	4

1) Varlığı 10.000.000 dolardan fazla

2) Varlığı 1.000.000 - 10.000.000 olan

3) Varlığı 200.000 - 1.000.000 dolar ve yardımları en az 10.000 doları bulan

4) Varlığı 200.000 ve yardımları 10.000 dolardan aşağı olan.

D) Gayelerine Göre:

Vakıf senedinde belirtilen gayelerin en az iki büyük yararı vardır: Bir kere, vakfa vergi muafiyeti ve diğer hukukî ayrıcalıklar tanınmasında rol oynar; ikinci olarak, etkili bir yönetim için gerekli zemini hazırlar⁵².

Bir organizasyonun hayır kurumu olarak nitelendirilebilmesi «hayır»ın değişen tanımlarına bağlı olmakla beraber⁵³, genel refah, eğitim, sıhhat ve din alanlarında yer alan çok çeşitli gayelerin hayrî olarak telâkki edileceği şüphesizdir. Vakıf kuran için en önemli sorun, bu geniş gayeleri vakıf senedinde belirtip belirtmeyeceği veya sadece belirli gayeleri sayacağı hususudur.

Geçmişte vakıf kuranların çoğu, vakıflarını akıllarında olan belli bir gaye ile sınırlamışlardır. Bunun sakıncalarına aşağıda özel

⁵¹ Statistical..., s. 306, No. 451'deki tablo.

⁵² Andrews, s. 51.

⁵³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Andrews, s. 51.

gayeli vakıflar bölümünde değineceğiz. Bazı hallerde, vakıf kur-
ranlar, geleceği görmekteki başarısızlıklarından haberdardırlar; bu
sebeple özel gayelerin yerine getirilmesi imkânsız olduğu veya ga-
yenin tamamen gerçekleştiği hallerde, yöneticilere, gayeyi değiştir-
mek yetkisi de verirler. Zamanımızda hiç olmazsa büyük çaptaki
ve uzun süreli vakıflarda, yetkilerin geniş olarak belirtilmesine
doğru büyük bir eğilim vardır⁵⁴.

Öte yandan, vakfın vergi muafiyeti konusunda güçlüklerle kar-
şılaşmaması için, vakıf senedinde, genellikle İç Gelirler Kanununun
(Internal revenue code) 501 (c) 3 hükmünde veya eyalet kanunla-
rında verilen «hayrî kurumlar» tanımı hemen hemen aynen benim-
senmektedir⁵⁵.

Bu açıklamalarımızdan sonra, gayeleri itibariyle vakıfları, aşağı-
daki şekilde gruplandırarak ele alacağız. Bu ayırım kesin ve sert
bir ayırım değildir; yıllar geçtikçe, belirli bir grupta yer alan bir
vakfın program ve karakterini değiştirmesi ve belirli bir zamanda
diğer gruplarda yer alan vakıfların özelliklerine sahip görünmesi
daima mümkündür. Aşağıda yer alan altılı bölüm, aslında, tanım
ve tavsif zorunluluğunu karşılamak amacıyla yapılmış olmaktan
öteye geçmez⁵⁶:

- 1) Genel araştırma vakıfları (General research foundations)
- 2) Özel gayeli vakıflar (Special purpose foundations)
- 3) Aile vakıfları ya da kişisel vakıflar (Family or personal foundations)
- 4) Şirket vakıfları (Corporation foundations)
- 5) Yöresel vakıf niteliğindeki kuruluşlar (Community trusts)
- 6) Devlet eliyle kurulan vakıflar (Governmental foundations).

1) Genel Araştırma Vakıfları ⁵⁷

Bu bölüm, aşağı yukarı tüm büyük ve adı çok duyulan vakıfla-
rı kapsar. Bunlar çok geniş ve etraflı kuruluş şartlarına uygun şe-
kilde faaliyette bulunurlar. Bu tip vakıflar, vakfın yapması gere-
ken faaliyet nevini halk zihninde karakterize eden sağlık projeleri,

⁵⁴ Andrews, s. 52-53.

⁵⁵ Aşağıda vakıfların vergilendirilmesi bölümüne bkz.

⁵⁶ Andrews, s. 21.

⁵⁷ Andrews, s. 21 - 23.

refah ve eğitim tasarıları gibi konuları ele alıp bunların gerçekleşmesi için gayret sarfederler, destek olurlar.

Bu genel araştırma vakıfları arasında Rockefeller, Ford, New York Carnegie, Commonwealth Fund gibi ve bunlara benzer daha pek çok meşhur isimler yer almaktadır.

Bu vakıfların geniş ve büyük amaçlara tahsis edilmiş varlıkları mevcuttur; fakat millet çapında yararlı programların etkili bir yönetim sayesinde, küçük fonlardan yararlanmak suretiyle dahi yürütülmesi imkânı daima mevcuttur; bu takdirde, bu tip küçük vakıflar da Genel Araştırma Vakıfları kategorisine girer. Bu tip vakıfların ayırıcı özellikleri şöylece belirtilebilir: Bir defa bunlarda direktörler veya yöneticilerden kurulu bir «mütevelliler kurulu» mevcuttur; bunlar vakfın geniş ve yaygın yararlarının gerçekleşmesine hizmet ederler. Bunun yanı sıra, vakfın «gözü, kulağı» mesabesinde olmak üzere bu konuda eğitilmiş ve tecrübeli bir kadro mevcuttur; vakfı yürüten asıl işte bu kadrosudur. Bunlar, yeni proje araştırmaları yaparlar, uygulanan projelerin başarı şartlarını durmaksızın araştırırlar ve eldeki yardım vs. programlarını yürütürler; bunun dışında yürütülen programlar hakkında devamlı kritik ve raporlar hazırlayarak, gelecekte ele alınacak işlerin, eski deneylerin verilerinin sağladığı bilgilerle daha başarılı olması için gayret sarfederler. Gerek mütevelliler kurulu gerekse bu sözü edilen kadro dinmek bilmeyen bir gayret, merak ve cesaretle, gerekirse ve ekseriya popüler sayılmayacak programları destekler, yürütmeğe çabalarlar.

Genel Araştırma Vakıfları olarak sınıflandırılan vakıfların sayısı muhtemelen 150'yi geçmemekte ise de, bunların sahip oldukları ve gayelerine tahsis ettikleri varlıkların toplamı, tüm vakıfların toplamının yarısını geçmektedir ve aslında kamu oyunda asıl yeri olup dikkati çeken vakıflar da bu sınıfa giren vakıflardır. Bu tip vakıflar, büyük ölçüde, vakıf kurma cereyanının liderleri ve kural koyucularıdır⁵⁸.

2) Özel Amaçlı Vakıflar "

Bu vakıflar, diğer bütün tiplerden sayıca en çok olanı ve en evvel kurulmuş bulunanlarıdır. Bunların pek çoğu bir vasiyetname ya da trust tasarrufu ile kurulmuşlardır; corporation şeklinde olanlarına az rastlanır.

⁵⁸ Andrews, s. 23.

⁵⁹ Andrews, s. 23 - 26.

Özel amaçlı vakıf kuranlar arasında, eğitim gayesinin pek revaçta olduğu muhakkaktır. Fakat bu vakıflar, çoğu zaman geniş malî imkânlara sahip bulunmadıkları için, eğitim gayesiyle yaptıkları yardımları, çokluk başka şartlarla sınırlandırmışlardır; yani bir takım zorlaştırıcı şartların mevcudiyetini aramak yolunu tutmuşlardır⁶⁰. Eğitim gayesinin yanında, garip ya da modası geçmiş gayelerle kurulmuş olanları da yok değildir⁶¹.

Özel amaçlı vakıfların çoğunluğu ufak kurumlar sayılır; fakat içlerinde pek büyük varlıklara sahip olanlar da vardır⁶². Örneğin, Juilliard Musical Foundation aşağı yukarı on altı milyonu bulan malî varlığını, New York şehrinde bulunan Juilliard Müzik Okuluna tahsis etmiştir; fakat bu vakfın, gelirlerini müzik alanına sarfetmek yetkisi vardır ve böylece dar anlamda sınırlandırmanın kötü sonuçlarından kaçınılması mümkün olabilmektedir.

3) Aile Vakıfları veya Kişisel Vakıflar ⁶³

Bunlar, yaşayan bir kimse veya kimseler tarafından, hayatta iken kurulan vakıflardır (yani ölüm veya ölüme bağlı tasarrufla ilişkileri yoktur). Yüksek gelir dilimlerinin tabi olduğu yüksek vergileme nisbetleri, servet birikimini engellediği için, yüksek gelirli, varlıklı kişiler, vergi yükümünden imkân nispetinde kaçınmak üzere, bu tip vakıflar kurmağa rağbet etmektedirler. Bu tip vakıflar, genellikle başlangıçta ufak kuruluşlar sayılırlar.

Aile vakıfları pek çok meşru ve faydalı gayelerle kurulmuş olabilirler. Bu tip vakıflar, varlıklı kişi olup diğerlerine yardım ede-

⁶⁰ Örneğin LaVerne Noyes Burs Vakfı, eğitim gayesiyle burslar verir ama bu bursları sadece, Birinci Dünya Savaşı'nda memleketi ve insanlık uğruna hayatını feda edercesine, cesaretle savaşta her nasılsa bu maceradan sağ dönebilmiş olanlara verir. Bu savaştan sağ kalanlar, gaziler, pek tabii böyle bir yardımı kabul edecek yaş ve durumda bulunmadıkları için, bu şart basitleştirilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan ordusunda savaşmış olanların çocukları bursa müracaat için ehliyetli sayılmaya başlamışlardır (Andrews, s. 25).

⁶¹ Olathe, Kansas'ta, Emma A. Robinson'un vakfı, Chiristmas günü atlara yemek verilmesi amacıyla kurulmuştu. Massachusetts'de 1930'larda kurulan bir başka vakıf ise, bölgenin öğrencilerinden her yıl, hal, gidiş ve davranışlarıyla en iyi olanlara mükâfat vermek amacıyla kurulmuşken, vakıf yöneticileri, bu mükâfata lâyık öğrencileri bulmakta güçlük çektiklerinden olacak, ellerindeki parayı okul inşaatında kullanabilmek için gerekli izni istihsal etmişlerdir (Andrews, s. 24 - 25).

⁶² Andrews, s. 26.

⁶³ Andrews, 26 - 29.

çok durumda bulunan kimse ile, ona vaki pek çok yardım dilemi arasında adeta bir nevi tampon görevini yerine getirirler; yardım dilemlerinin araştırılmasını, liyakatin takdirini, yardım eden çokluk vakfına terkeder; ayrıca bu tip vakıflar sayesinde düzenli ve sıralı bir yardım plânını yürütmek imkânı bulunmuş olur. Bu tip vakıflar, belirli yıllar arasında devam edecek ve miktarı değişebilecek bir yardım programının yürütülmesini devam ettirebilecekleri gibi, büyük projelerin gerçekleşmesi için gerekli mali kaynakları temin eden veya bu konuda bir ihtiyat hazinesi olan kuruluş niteliğinde bulunmak üzere de faaliyetlerini sürdürebilirler.

Pek çok aile vakfı ise, sadece hayatta bulunan kurucularının bağışta bulunma isteklerini gerçekleştiren kuruluşlar niteliğindedir. Bunların programları, aslında yardımda bulunmak için böyle bir organ tesisine kalkışmayan zenginlerin davranışlarından pek az farkla ayrılırlar. Bu tip yardımlardan yararlananlar ise, çokluk vakfının mensup olduğu okul, kilise veya civarındaki hastaneler vs. dir. Bu tip vakıflar çokluk reklâmdan, adlarının çok duyulmasından, kendilerinden yardım isteyenlerin başlarına üşüşmesinden kaçınırlar. Fakat bunların tecrübeleri artıp, mali kaynakları da genişledikçe bu çekingen tutumlarını terkedip, yaygınlaşmaları, yardım şekil ve alanlarının genişlemesi daima mümkündür.

Aile vakıflarının pek çoğu ufak kuruluşlardır ve muhtemelen hep böyle kalacaklardır. Bunlar belirli ve kısıtlı bir sermayeden harcamak yolunu tutarlar ve bu bir bakıma en iyisidir; çünkü bu tip vakıflarda sermayenin ve özellikle gelirin artımı ihtimali hiç de gerçekleşmesi mümkün bir ihtimal niteliğinde değildir; öte yandan, aile vakfının kurucusunun vefatı ile ya da onun vakıf kurulurken mevcut arzularının eski şiddetini kaybetmesiyle bu tip vakıflar önemlerini çok kere kaybetmiş olurlar. Bu tip vakıflar için sermaye miktarını ya da gerekli miktarın asgarisini belirtmek güç olmakla beraber en az 100.000 doları olmayan bir vakfın aslında ücretsiz çalışsalar —ki bu esastır— bile yeterli sayıda mütevelli bulamayacakları ve etkili bir çalışma programını yürütemeyecekleri genellikle kabul edilmektedir.

Aile vakfı tipindeki vakıflar, başlangıçta sınırlı gayeler ve hatta ufak fonlarla işe başlamalarına rağmen, bazan gelişip «genel araştırma vakıfları» haline de gelebilmişlerdir⁶⁴.

⁶⁴ Carnegie Foundation için aynen böyle olmuştur. Ford Vakfı da başlangıçta, Henry Ford II'ye göre bir aile vakfının bir çok özelliklerini taşımakta idi. 1936'dan 1948'e kadar olan yıllarda Ford Vakfı, sınırlı bir aile vakfı

Bu tip vakıflarda çok defa doğruluğundan ve oluşumundan şüpheye mahal kalmayacak derece belirgin kötü kullanımların mevcudiyeti, işleyişlerindeki gizlilik bunların iyi şöhretlerini, hatta genellikle tüm vakıfların şöhretini gölgeleyecek derecede büyük önem kazanmıştır. İkinci Dünya Harbi içinde ve sonrasında kurulan bu tip vakıflardan bir çoğu aslında vergi kanunlarındaki kaçamak yollardan yararlanmak amacıyla kurulmuşlardı ve sosyal düzenlemesiyle düzenlenmiş programlarının sayısı ya çok az veya çok defa hemen hiçten ibaretti. 1950 tarihli Vergi Kanunu bu tip kötü kullanımlara engel olmak üzere, vergiden muaf intikaller üzerinde yeniden titizlikle durulmuş ve özellikle vergiden muaf kurumlarda aşırı ve makul olmayan nispetlerde gayrimenkul birikimi yasaklanmıştır⁶⁵.

4) Şirket Vakıfları⁶⁶

Son yıllar içinde yeni bir vakıf nevi ortaya çıkmış ve revaç bulmuştur. Bunlar «şirket vakıfları» veya «şirket trustları» yahut «şirket fundları» adı altında bilinen vakıflardır —ki bunlarda da yine adın önemi yoktur—. Bu vakıflarda önemli olan husus, bunların vergiden muaf, kâr gayesi gütmeyen kuruluşlar olmaları, fakat ana

hüviyetinde görünmüştü; yıllık harcamaları bu zaman zarfında, hiçbir şekilde bir milyonun üstüne çıkmamıştır. Vakfın yardımlarının yarısı eğitimsel ve yardımlaşmaya ilişkin gayelere tahsis edilmiş ve bu sürede vakfın mütevellileri çoğunlukla Ford ailesinin üyelerinden seçilmiştir. Fakat 1948'den sonra vakfın gelir vesair imkânlarındaki artış, karakterinin değişmesini, özelliklerinin bir genel araştırma vakfına dönüşmesini sağlamıştır: Ford Vakfı, artık çok geniş gayeleri olan bir kurum niteliğini kazanıyor ve bu sebeple yardımlaşma alanında derin bilgisi, geniş tecrübesi olan ve zamanlarını münhasıran bu işe verebilecek profesyonel vakıf yöneticilerine, mütevellilere ihtiyaç duyuluyordu. Ford Vakfı bu yolda değişmeye devam etmekte, kamusal amaçlar ve hizmetler için daha geniş ihtiyaç karşılayıcı kurum olmaya doğru ilerlemektedir.

Rockefeller Kardeşler Vakfı ise, başlangıçta büyük ve geniş bir aile vakfı olarak kurulmuş vakıflara başlıca örnek teşkil eder; bu vakfın aile vakfı niteliği hassaten muhafaza edilmiştir. Vakıf, 1940'ta beş Rockefeller kardeş tarafından kuruldu. Gayesi kısaca, yöresel, ulusal ve uluslararası faydalı sosyal hizmetlerin sağlanmasına yardım idi. Bu gaye sonraları çok genişlemiş, özellikle insanî münasebetler, uluslararası münasebetler ve insan ve tabiat kaynaklarının geliştirilmesi gibi alanları da kapsamaya başlamıştır. Vakfa bu genişleyen gayeleri için faydalı olmak üzere, John D. Rockefeller Jr., 1951 - 1953 devresinde 58 milyon dolar daha bağışlamıştır (Andrews, s. 27 - 28).

⁶⁵ Andrews, s. 27.

⁶⁶ Andrews, s. 29 - 32.

şirketten ayrı hukukî varlıkları bulunmasına rağmen, mütevelliler kurulunun (vakfın yönetim organının) tamamen ya da prensip itibariyle ana şirketin memurlarından, direktörlerinden kurulu bulunması ve aşıl gayelerinin bağlı bulundukları şirketin yardım veya bağış faaliyetlerini düzenlemek olmasıdır.

Bu tip vakıflara daha erken tarihlerde dahi rastlanmakta idi; fakat asıl gelişim ve sayılarının artması son yıllarda olmuştur⁶⁷. Şirketlerin yardımlaşma gayesi ile verdikleri bağış ve yardımlardan net gelirlerinin % 5'ine kadar olanını vergiden muaf sayabilecekleri 1936'dan beri uygulanan bir usuldür; fakat bu yolda yapılan yardımların miktarı 1945'e kadar hiçte önemli sayılamazdı; 1945'ten sonra durum değişmiş, harp yıllarının gerekleri, artık kazançların vergilendirilmesi ve iş adamlarında yöresel hizmetlere karışma şuurunun uyanması gibi nedenlerle bu miktar birden bire artırmış ve ilk ağızda 266 milyon dolara ulaşmıştır.

Şirket vakıfları, diğer vakıflardan önemli ayrılıklar gösterirler: Büyük araştırma vakıflarının aksine —fakat bir kısım aile vakıflarındaki duruma benzer bir şekilde— bunların, öyle insanlığın ortak dertlerini halletmeğe yardımcı olmak gibi gayeleri yoktur; çok defa büyük ve geniş malvarlıkları da mevcut değildir; bunlar sadece ana şirketin yardım ve iyilik etme fonksiyonlarının organizesi ihtiyacını karşılarlar; bunun için de geniş ve büyük varlıklar değil, her yıl gayenin gerçekleştirilmesine yetebilecek miktardaki muntazam gelirler yeter de artar bile.

Bu tip vakıfların gayesi, özellikle ana şirketin ilgililerine yardımdır; örneğin, gaye ana şirketin mensuplarına, hissedarlarına veya onun ile iş münasebetleri olanlara yardım etmektir. Şirketlerin yardımda bulunabilmeleri konusundaki sert tahditler son yıllarda yumuşatılmakla beraber, yine de, bu konudaki mevzuat gereğince şirketin menfaati ile yapılacak yardım arasında kuramsal bir ilişkinin varlığı aranmaktadır.

Bu tip vakıflarda gelirlerin kaynakları bakımından çok ilgi çekici durumların mevcudiyeti tesbit edilebilir: Örneğin, belirli bir zümrenin veya çok defa bir ailenin egemenliği altında bulunan şirketlerde, bu tip kurulmuş bir vakıf varsa, bunun gelirleri, hem şir-

⁶⁷ Bu tip vakıfların gerçekte sayılarının kaçaya vardığı bilinmemekle beraber, örnekleme metoduna dayanarak yapılan bir araştırma sonucu 1952'de basılan bir esere göre sayıları o zaman 1.500 civarında idi; bugün bu rakamın çok aşıldığı muhakkaktır (Andrews, s. 29 dn. 4 anılan eser).

ketten, hem de şirketin hissedarlarından ve memurlarından gelmekte olabilir⁶⁸.

Şirket vakıflarının azımsanmayacak avantajları vardır. Bir ke-re şirket yöneticilerini, yardım isteklerinin baskısından tamamen kurtarır; yardım isteniyorsa, vakıf ve onun yetkilileri vardır; istek oraya bildirilmelidir. Aslında vakıf mevcut olduğu için, isteklerin ciddiyeti ve önemi daha iyi ölçümlenebilir. Üstelik bütçe ve muhasebe yönünden de vakfın varlığı, şirket için ayrı bir ferahlık ve serbesti sebebidir. Aslında bu tip vakıflar için, şirketlerin tahsis ettikleri paraların tahsis edildikleri yıl içinde sarfolunması zorunluluğu da yoktur; bu durum daha ileri bir elverişlilik sağlar. Bu serbesti sebebiyle, bir şirket, kârının vergilendirilmesi bakımından kendisi için elverişli sayılabilecek bir dilimini, dilediği zaman ve dilediği şekilde bu vakfa aktarabilir. Bu tip vakıfların akılcıca kurulmak ve iyi yönetilmek şartıyla hem şirketler için ve hem de genellikle toplum için çok faydalı hizmetler ifa ettiklerinden şüphe edilmemelidir.

5) Yöresel Vakıf Niteliğindeki Kuruluşlar ⁶⁹

Bu tip vakıflar da diğerlerinden ayrı özellikler taşırlar: Bu vakıflar ayrı ayrı gayelere tahsis edilmiş küçük fonların birleşiminden meydana gelmiştir. Genellikle belirli bir yerde, belde, kasaba veya çok defa olduğu üzere, eyalette oturanların sosyal refahı ile ilgilidirler ve yöresel topluluğun kontrolü altında bulunurlar. Bununla beraber, bu tip vakıfların fonlarının, isimlerinin tahmin ettirebileceği sınırların dışına çıkarak hatta milletlerarası ilişkiler alanında kullanılması da görülmemiş bir hal değildir.

Bu tip vakıfların ilki 1914'te Frederick H. Goff tarafından Cleveland'de kurulmuştur. Bundan sonra sayıları hızla artmıştır. Gelirleri büyük yöresel bankaların trust departmanları tarafından idare edilir. Ancak bu gelirlerin ve yapılan bağışların küçük fonlar arasında taksimi o toplumun arasından seçilmiş bir dağıtım komis-

⁶⁸ Örneğin, Atlanta'daki Rich Foundation'un gelirlerinden ancak ufak bir kısmı Rich ailesinin fertlerinden gelir; büyük gelir kaynağı ise, bu ailenin adını taşıyan dev mağazanın gelirlerinden ve kârlarından oluşur.

Bulova Saat Kumpanyası'nın kurduğu ve aynı adı taşıyan vakıfta ise, yardım ve muntazam gelirlerin kaynağı Kumpanya ve onun başlıca yöneticileridir; bu paralarla vakıf, Woodside, Long Island'da harp gazi ve malûlleri için bir saat yapım ve tamir okulu kurmuştur (Andrews, s. 30 - 31).

⁶⁹ Andrews, s. 32 - 34.

yonu tarafından yapılır. Bu komisyonun, gayesi sona eren herhangi bir fonu diğer bir gayeye tahsis etmeğe yetkisi vardır.

6) Devlet Eliyle Kurulan Vakıflar ⁷⁰

Devlet eliyle kurulan ve onun tarafından kontrol edilen, vergi kanaliyle finanse edilecek vakıfların kurulması çok kereler ileri sürülmüştür. Bilim, eğitim ve sanatlar bu konuda özellikle adı geçen faaliyet sahaları olmuştur.

Bu tip vakıfları gerçekleştirmek için, Parlâmento'da pek çok kanun tasarıları hazırlanmış ve fakat bir tanesi hariç diğerleri kabul edilmemiştir. Bu teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanmalarının nedeni belki de, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu tip vakıflarla öngörülen faaliyet çeşitlerinin bir çok ferdi ve hususi kuruluşlarla öteden beri yapılagelmekte olması ve özellikle hükûmetin faaliyetlerinin ve fonksiyonları ile yetkilerinin artması karşısında duyulan derin kuşku ve korkudur.

İstisnayı, Mayıs 1950'de kurulan «Millî Bilim Vakfı» teşkil etmektedir. Bunun kuruluşu da hiç kolay olmamıştır. Faaliyet alanına giren bilimler arasında sosyal bilimlerin yer alıp almayacağı uzun uzun tartışılmış, tahsis edilecek malî kaynaklarda iyice kıskanç davranılmıştır.

Kuruluş kanunu vakfı «matematik, fizik, tıp, biyoloji, mühendislik ve diğer bilimler alanında temel bilimsel araştırmayı başlatmak ve desteklemek» le yetkilendirmiş ve görevlendirmiştir. Kanun, sosyal bilimleri zikretmemiştir, fakat «diğer bilimler» kavramına dahil edilme imkânını açık bırakmıştır. Vakfın bugünkü programı, fizik ve biyoloji alanlarına teksif edilmiştir. Vakıf uygulama da, istişari bir kurul olarak hareket etmekte, yani gerekli bilgileri sağlayarak, görüşlerini başta Cumhurbaşkanı ve Parlâmento olmak üzere bütün kamu ve özel sektöre bildirmektedir ⁷¹.

V. VAKIFLARIN VERGİLENDİRİLMESİ :

Geçmişte kurulmuş olan vakıflar, o zaman mevcut ekonomik ve mali şartların sonucu olarak toplanan ihtiyaç fazlası büyük servetlerin birer meyvası idiler. O zaman bu fazla servet elde edilen gelirlere dayanmakta idi. Bugün vergileme sistemi ve servetin daha geniş bir şekilde yayılması eğilimi, gelirlerden toplanan büyük

⁷⁰ Andrews, s. 34 - 37.

⁷¹ Andrews, s. 35.

servetlerin birikmesine engel olmakta ise de, vergi kanunları, gelirden ayrılacak büyük meblâğların hayır işlerinde kullanılmasını teşvik etmektedir⁷².

Gelir ve Kurumlar Vergisi'nin yüksek nisbetleri karşısında vakıflar, vergi muafiyeti yoluyla iki türlü esaslı avantajdan yararlanmaktadır. Bir kere vakfın kendi yatırım kazançları vergiden müstesnadır; ikinci olarak, vergiden muaf bir vakfa yapılan yardımlar da indirim tabidir.

Gerçi yüksek nisbetlerde bir kısmı suiistimale elverişli olmakla beraber, bu muafiyet ve istisnalar, vergiden kaçınmak için gedik teşkil etmezler; bunlar, özel hayırseverliğin kamu yararına olduğu ve devleti belirli yükler ve masraflardan kurtardığı düşünülerek, teşvik amacıyla kanuna konmuştur⁷³. Fakat biz burada, vergi muafiyetinin felsefesinden ziyade, önce bizzat vakıflara ve sonra da onlara yardımda bulunanlara sağladığı pratik imkânları ele alacağız.

A. Bizatihi Vakfa Tanınmış Mali İmtiyazlar

1) Gelir Vergisi (Income tax) :

Vergiler Kanunu'nun (Internal revenue code - Code des Impôts) 501 inci maddesi) :

Konusu (mevzuu) itibariyle, Kanunun 501 C 3'te sayılan kategorilerinden birine dahil her türlü hayrî vakfın (fondation philanthropique) —keza Kongre kararıyla kurulmuş ve vergiden muaf kılınmış bir teşekkülün (mad. 501 C 1)⁷⁴, veya hayrî bir trust'ün (trust charitable) (mad. 501 C 2)— kaynağı Amerika'da olan gelirleri, federal gelir vergisinden muaf tutulabilir. Bunun için aşağıdaki şartların gerçekleşmiş olması lâzımdır :

a) Vakfın Gayeleri Bakımından :

Kanunun 501 C 3'e göre muafiyetten yararlanacak olan vakıflar m ü n h a s ı r a n dinî, hayrî, ilmî, edebî, kamu güvenliği, eğitimle ilgili veya çocuklara ve hayvanlara karşı kötü muameleyi önlemek gayelerinden biri ile kurulmuş olmalıdır.

⁷² Kiger, s. 116.

⁷³ Andrews, s. 57.

⁷⁴ Devlet tarafından kurulmuş vakıflar konusunda yukarıda s. 296'ya bkz.

b) Vakfın Faaliyetleri Bakımından :

Bu münhasır gayelerden birinin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuş olan vakıf, net kazancının hiç bir kısmı ile herhangi bir özel hissedara veya kişiye menfaat temin etmemeli, esas faaliyeti, yasama faaliyetini etkilemek üzere propaganda yapmak veya teşebbüste bulunmak olmamalı (beyanname yayınlamak ve dağıtmak da dahil olmak şartıyla); bir kamu görevi için adaylığını koyan bir kimse lehine siyasî kampanyaya iştirak veya müdahale etmemelidir (mad. 501 C 3).

Kurucuları, yöneticileri veya vakfa yardımda bulunanlar ile, mad. 503 ve 689 B'ye göre, kanunen yasak devir işlemlerini (transactions interdites) yapan veya mad. 504 ve 681 C gereğince haklı istisnai haller hariç, gelirlerini aşırı olarak biriktiren (accumulation excessive) vakıflar muafiyetten yararlanamazlar.

c) Muafiyetten Yararlanmak İçin Bir Müracaat Yapılmalıdır:

Vakıf bir eyalet kanununa veya federal kanuna göre resmen kurulduktan sonra, vakıf senedinde, Gelir Vergisi Kanunu'nun mad. 501 C 3'teki muafıklar tekrar edilmiş olsa bile, vakıf federal vergilemeden otomatik olarak muaf olmaz. Bir müracaat yapılmalı ve bu, İç Gelirler Servisi'nin Muaf Teşekküller Dairesi'nce kabul edilmelidir⁷⁵.

Muafiyet için resmi müracaat, en az, on iki aylık tam bir faaliyetten sonra yapılmalıdır; zira Maliye Bakanlığı (Treasury) kararını hem gayeye hem de fiili çalışmaya dayanarak verir (bazı hallerde on iki aylık müddete istisna tanınır). Muafiyet tanınana kadar teşekkül vergi beyannamesi vermek zorundadır⁷⁶. Vakfın gelirin beklemeye süresi zarfında vergilendirilmesi teknik olarak mümkündür; fakat ekseriya, mahallin vergi dairesi ile, muafiyet tanınana kadar, ödemenin yahut mümkünse beyanname verilmesinin tehir hususunda anlaşma yapılır⁷⁷.

501 inci madde hükümlerinden yararlanacağı kabul edilen vakıflar, Maliye Bakanlığı'nın özel bir iznine (agrément, müsaade, tas-

⁷⁵ Michel Pomey : La fiscalité des fondations aux Etats - Unis, La Revue Administrative, (Ocak - Şubat) 1966, Sayı : 109, s. 5 [Kısaltması, Pomey, (II)].

⁷⁶ Andrews, s. 59 - 60.

⁷⁷ Bu arada vakfa bağışta bulunan, bu hayrî bağışları için indirimden yararlanabilir; şu şartla ki, vakfa muafiyet tanınmadığı takdirde, tadil edilmiş yeni bir beyanname verme zorunluluğu doğar.

vip, muvafakat) konu teşkil eder ve vergiden muaf teşekküllerle ilgili *ulusal listeye* kaydolunurlar.⁷⁸

Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra, vakıf, artık vergi maksadiyle, yıllık gelir beyanında bulunmaz. Buna mukabil, her yıl, faaliyetleri, yatırımları, kaynakları, bilânçosu ve kurucuları, hayırseverler, memurları ve aileleri ile malî münasebetleri hakkında, çok ayrıntılı ve açık bir formüler doldurur (formüler no: 990.4). Bu formüllerde, bilhassa aynı teşebbüs içinde sermayenin % 5'ini aşan her yatırım bildirilir.⁷⁹

Beyanın yapılmaması veya hileli yapılması, ciddi olarak, bilhassa vakfın milli listeden silinmesi ile müeyyidelendirilmiştir.⁸⁰

M u h t e l i f g e l i r l e r, bilhassa 512 nci madde hükümlerine uygun olarak vergiden muaftır. Bunlar, kâr payları ve faizler, telif hakları, istisnalar hariç kiralar, mallarının satışından sağlanan meblâğ, Amerika Birleşik Devletleri, devlet müesseseleri, üniversiteler, hastahaneler, temel araştırma teşekkülleri için yapılmış ve sonuçları ücretsiz olarak aleni kılınmış araştırmalardan ileri gelen gelirler.⁸¹

Bizatihi vakfın konusu (mevzuu) ile doğrudan doğruya ilgisi olmayan ticarî faaliyetlere ilişkin gelirler vergiden muaf tutulmamıştır.

Keza, vakıf tarafından idaresi, 501 inci maddedeki muafiyetten yararlanmasına sebep teşkil eden, hayrî görevin ifası ve tamamlanmasına esaslı bir şekilde bağlı olmayan alım-satım ve ticarî işler de, 511 inci maddeye göre muafiyetin dışındadırlar; meğer ki, vakfın gelire, gayrimenkule veya bu faaliyetten sağlanmış menfaati kullanmağa ihtiyacı olsun.⁸²

Öte yandan, ticarî şartlar içinde ve sadece para kazanma amacına yönelmiş, vakfa ait ve vakıf tarafından yönetilen ve işletilen kâr getirici —bir işletmeden başka bir şey olmayan— «besleyici şirket»lerden (feeder corporation, société nourricière) sağlanan gelirler de muafiyetin dışındadırlar.⁸³

⁷⁸ Pomey, (II), s. 6.

⁷⁹ Pomey, (II), s. 6.

⁸⁰ Pomey, (II), s. 6.

⁸¹ Pomey, (II), s. 6.

⁸² Pomey, (II), s. 6.

⁸³ Pomey, (II), s. 6.

Federal vergilemeye ilâveten, federe devletler ve mahalli idarelerin aldıkları vergilere de değinmek gerekir. Muhtelif yetkilerin işe karışması, vergi kanunlarında ve mahkeme kararlarındaki farklılık sebebiyle, sadece bir kaç hususa işaretle yetineceğiz. İki mesele bahis konusudur: Federe devletlerin veraset vergileri ve temlik edilen mülk üzerinde hem federe hem de mahalli vergiler. İntikal vergileri söz konusu olduğunda bazı eyaletlerde tahditler olmakla beraber, vakıflar gibi hayrî müesseselere yapılan bağışlar, genellikle vergiden müstesna tutulur. Bazı hallerde, Texas'ta olduğu gibi, ölüme bağlı tasarrufla yapılan temlikler ancak o eyalette kurulmuş bir teşekküle ve o eyalet dahilinde hayrî bir maksada tahsis edilmek şartıyla yapılmışsa vergiden istisna edilir⁸⁴.

Bazı eyaletlerde hayrî maksatla verilen meblâğ, ancak terekenin tamamının belli bir nisbetini aşmadığı takdirde veya belli bir dolar yekununa kadar veraset vergisi dışında bırakılır. Örneğin New Jersey'de hayrî müesseselere verilen meblâğın 5.000 doları aşan kısmı % 5 vergiye tabidir⁸⁵.

Servet (emlâk) vergisinde de durum aynı şekilde karışıktır. Bazı eyaletler hayrî teşekküllerin sahip oldukları bütün emlâki vergiden istisna eder, bazıları «yabancı» (başka eyalet menşeli) kurumların emlâkini, özellikle bu kurumların hizmetlerinden o eyalet halkı yararlanmadığı takdirde vergiye tabi tutmaktadırlar⁸⁶.

Ekseriya, vakfın gayrimenkulleri, gerek vakfın kendisi gerek muafiyete tabi bir başka teşekkül tarafından gaye içinde kullanıldığında, mahalli emlâk vergisine tabi değildir; fakat net kazanç vakfın muafiyete giren gayesi için kullanılsa bile, gayrimenkul ticarî bir maksatla kullanılıyorsa emlâk vergisi alınır. Fakat bu genel kaide-nin istisnaları vardır. Bu da, ekseriya hayrî teşekkülün kuruluşu sırasında, nasıl kullanılırsa kullanılsın, bütün mülkünü vergi dışı bırakan özel yasama kararıyla sağlanır⁸⁷.

2) Diğer Vergiler :

Gelir vergisinden muafiyeti kabul olunan vakıflar, diğer vergilerden, örneğin, gümrük resminden, Sosyal Güvenlik Federal Vergi-

⁸⁴ Andrews, s. 61 - 62.

⁸⁵ Andrews, s. 62.

⁸⁶ Andrews, s. 62.

⁸⁷ Andrews, s. 62.

si'nden (meğer ki, aksine bir talepte bulunulmuş olsun), mahallî kurumlar, hatta gelir vergisinden de muaftırlar⁸⁸.

B) Vakfa Yardımda Bulunanlar Yararına Tanınmış Mali İmtiyazlar:

Hayırseverlerin vakfa yaptıkları teberrular sadece ödemeler (versement 'contributions') veya bağış ve mal vasiyeti şeklinde olabilir.

1) Yardımlar (contributions):

Burada, örneğin, aidatlar, malî yardımlar (subventions) veya az çok devamlı bir karakterde olan ve yıllık olarak tekrarlanan diğer yardımlar (ödemeler, versement) bahis konusudur.

Bu yardımlar *ulusal listede* yer alan ve menfaat gayesi gütmeyen teşekküllerden birine yapıldığı andan itibaren, 170 inci maddeye göre, hayırseverin yararına olarak, gerçek kişinin, şirket ve işletmelerde olduğu gibi, gelir vergisinden indirilir ve bu sebeple 501 inci maddenin öngördüğü gelir vergisinden muaftırlar⁸⁹.

Ancak indirim nispetleri, yardımda bulunanın gerçek veya tüzel kişi olmasına göre değişmektedir:

Fertler için indirim, vergilendirilebilir gayri safi gelir üzerinden % 20'dir.

1954 federal gelir vergisi nispetlerine göre, vergilendirilecek geliri 50.000 doları aşan bir fert, 50.000'in üstündeki kısım için % 75 ve 200.000 doları aşan kısım için de % 91 vergi ödeyecektir. Bu kişiler, gayri safi gelirlerinin % 20'sine kadar olan bir kısmını, bir vakfa verdiklerinde, görüldüğü gibi, verecekleri beher doların maliyeti aslında sırasıyla 25 veya 9 sent olacaktır⁹⁰.

Kilise, hastane ve eğitim müesseseleri yararına yapılan yardımlar (versement) için % 10'luk bir *ek indirim* öngörülmüştür. Keza 1964'ten beri, hükûmete ait müesseseler (organismes gouvernementaux) veya toplumun yardımlaşma hislerine hitap eden teşekküller için de aynı *ek indirim* bahis konusudur. Bu demektir ki, bu sistem prensip olarak, bizzat kendi malî imkanlarıyla faaliyette bulunan vakıfları bu indirimin dışında bırakabilecektir⁹¹.

⁸⁸ Pomey, (II), s. 6.

⁸⁹ Pomey, (II), s. 6.

⁹⁰ Andrews, s. 57 - 58.

⁹¹ Pomey, (II), s. 6.

İndirim bazan tam da olabilir. Şöyle ki; bir mali yıl ve ondan önceki on yıldan sekizinde ödenen hayrî yardımlar (versement) ve gelir vergisi toplamı, vergi yükümlüsü ferdin o mali yıldaki vergiye tâbi gelirinin % 90'ını aştığı takdirde, indirim tamdır (md. 170) ⁹².

Diğer taraftan, 1964'ten beri, fertler için, şirketlerde olduğu gibi, sadece % 10 *ek indirim*i gerektiren nitelikteki hayrî yardımlar (versement), yapmağa yetkili oldukları yıllık indirim aştığı takdirde, indirim, beş yıllık fazla yardımlar toplamı üzerinden yapılır (md. 170) ⁹³.

Şirketler (corporation, société) için indirim, gayri safi gelirin (adjusted gross income) % 5'idir (md. 170/b-c) ⁹⁴.

«Contributions» para veya mal şeklinde olabilir, fakat hizmet şeklinde olamaz. Mal (ayn) şeklinde oldukları zaman (örneğin tablolar, san'at eserleri hisse senetleri gibi) carî değer esasına göre hesaplanan indirim, yardımda bulunanın, ancak söz konusu mal üzerindeki hakkını kaybettiği anda tanınmıştır. Böylece, evvelce suiistimallere sebebiyet vermiş olan intifa saklı kaydı tamamen bertaraf edilmiştir ⁹⁵.

Carî değeri artmış mal verilmesi halinde, bu mal satılacak ol-
sa idi % 25 nispetinde bir değer artışı vergisi ödemek gerekirdi. Hayır olarak verildiğinde, yukarıda da belirttiğimiz üzere, veren bunların carî değerini indirimden yararlandırmak suretiyle, değer artışı üzerinden vergi ödemek durumundan kurtulur. Böylece, herhangi bir gelir dilimindeki kişiler, nakit yerine değeri artmış mallar vermek suretiyle vergi avantajı sağlayabilirler. En yüksek vergi dilimlerinde ise, zengin bir yardım severin değeri artmış mal vermek suretiyle, bu malı nakte çevirip hiç bir yardımda bulunmama yoluna nazaran, elinde daha fazla para kalması gibi bir durumla karşılaşılabilir ⁹⁶.

Değeri artmış mallar ile ilgili esas, şirket bağışları bakımından da uygulanır ve bazı hallerde şirketler kendi hisse senetlerini, vakıflarına avantajlı bir şekilde verebilirler ⁹⁷.

⁹² Pomey, (II), s. 6.

⁹³ Pomey, (II), s. 6.

⁹⁴ Pomey, (II), s. 6.

⁹⁵ Pomey, (II), s. 6.

⁹⁶ Andrews, 58.

⁹⁷ Andrews, s. 58.

Bu şekilde, yardımın kişisel fedakârlık niteliğinden çıkıp sadece bir vergi aritmetiği işlemi haline geldiği düşünülse bile, meşrû bir şekilde kullanıldığında, vergi imtiyazları bazı kimselere, yapacakları yıllık yardımlar ile büyük bir malî külfete girmeden önemli vakıflar kurma imkânını vermektedir⁹⁸.

2) Bağış ve Mal Vasiyetleri :

501 inci maddeye göre bizzat vergiden muaf olan bir kuruluş lehine yapılmış olan bağış ve mal vasiyetleri, bağışlar üzerindeki federal vergiden (gift tax md. 2522 a-b) ve veraset ve intikal vergisinden (inheritance tax ve estate tax md. 2055) hiç bir sınırlamaya tâbi olmaksızın muaftırlar⁹⁹.

Kendisine bir devir ve intikal yapılanın yararlandığı bu muafiyet, diğer taraftan bunu yapan hayır severin gelir vergisinden muafiyeti ile birlikte cereyan eder¹⁰⁰.

C) Ülke Dışındaki Faaliyetlerinden Do- layı Vakıfların Mali Rejimi :

Yukarıda belirtmeğe çalıştığımız malî istisna ve —bilhassa gelir vergisinden— muafiyetler (md. 170), bir fert ve bir şirket için, ancak bundan yararlanan Amerikan teşekkülü olduğu veya A.B.D. kanununa tâbi bulunduğu takdirde hüküm ifade eder (md. 170 c 2/A); yani bu muafiyet ve istisnalar, prensip olarak, ancak A.B.D.'de bir değer taşır¹⁰¹.

Bilhassa, bir Amerikalı tarafından bir yabancı kişiye, doğrudan doğruya bir yardım yapılması halinde, bu kişi 501'inci maddeye göre, Amerikan maliyesinin vergilendirmesi dışında kalan kaynakları sebebiyle vergi dışında bulunsun bile, vergiden hariç bulunması kat'iyen bahis konusu olmaz¹⁰².

Buna karşılık, bir Amerikan teşekkülüne yapılan yardım, bu teşekkül söz konusu meblâğı, hayrî veya bedîî gayelerle, tamamen yabancı memlekette harcasa bile, indirime tâbidir. Bununla beraber, teşekkülün, yabancı ülkedeki faaliyetleri konusunda bazı kayıtlayıcı kurallara uyması zorunluluğu vardır : Yabancı ülkedeki

⁹⁸ Andrews, s. 58.

⁹⁹ Pomey, (II), s. 6 - 7.

¹⁰⁰ Pomey, (II), s. 7.

¹⁰¹ Pomey, (II), s. 7.

¹⁰² Pomey, (II), s. 7.

faaliyet, prensip olarak, teşekkülün faaliyetlerinin ve harcamalarının bütünü içinde, ancak pek küçük bir yer işgal etmelidir ¹⁰³.

Diğer taraftan fertler, intikal harçlarından muaf bütün yabancı teşekküllere doğrudan doğruya bağış ve mal vasiyeti yapabilirler. Aynı şekilde Amerikan teşekküllerine yapılmış bağış ve mal vasiyetlerinin gelirleri, bu teşekküller tarafından yabancı ülkelerde sarfedilebilir. Bununla birlikte, bağışlama Amerikan vatandaşı olmayan bir sakin tarafından yapılmışsa veya bir «corporation» söz konusu ise, bu mümkün değildir. Bu takdirde yararlanan bir Amerikan teşekkülü olmalı ve gelir A.B.D.'nde harcanmalıdır ¹⁰⁴.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Pomey, (II), s. 7.

¹⁰⁴ Pomey, s. 7.